

ВИДОВИЙ СКЛАД І ДИНАМІКА ЧИСЕЛЬНОСТІ РАТИЧНИХ ARTIODACTYLA У ВОЛЬЄРАХ НА ТЕРИТОРІЇ ЦЕНТРАЛЬНОГО ПОЛІССЯ

Кратюк О.Л.

Житомирський національний агроекологічний університет
б-р Старий, 7, 10008, м. Житомир
deneshi_ks@ukr.net

Підвищення чисельності та збагачення видового складу ратичних у мисливських угіддях шляхом їх розведення у напіввільних умовах є актуальним для більшості мисливських господарств. Загальна площа вольєрів становить 602,2 га. У вольєрах Центрального Полісся ратичні представлені *Cervus nippon*, *Cervus elaphus*, *Sus scrofa*, *Capreolus capreolus*, *Dama dama*, *Ovis ammon*. До 2015 року у вольєрах регіону утримували виключно *Cervus nippon* та *Sus scrofa*. На початку XXI століття нараховували 46 особин *Cervus nippon* та 75 особин *Sus scrofa*. Згодом у ТОВ «МК «Хантер» завезено *Cervus elaphus*, а на наступний рік – *Ovis ammon* та *Dama dama*. Найбільш стійкою і прогнозованою в господарствах регіону залишається популяція *Cervus nippon*. Протягом останніх років чисельність виду змінюється в діапазоні 40–56 особин. Найбільш непередбачуваною нині є популяція *Sus scrofa*. Коливання чисельності за роками дуже суттєві – від 15 особин (2005–2007 роки) до 75 особин (2009 рік). Користувачі поступово відмовляються утримувати проблемний вид і все частіше віддають перевагу *Cervus elaphus*, чисельність якого у вольєрах за останні роки зросла до 71 особини. Досить перспективними для напіввільного утримання є *Ovis ammon*, *Capreolus capreolus* та *Dama dama*. **Ключові слова:** мисливське господарство, напіввільне утримання, *Sus scrofa*, *Cervus elaphus*, *Cervus elaphus*, *Dama dama*.

Видовой состав и динамика численности копытных ARTIODACTYLA в вольерах на территории Центрального Полесья. Кратюк А.Л. Повышение численности и обогащение видового состава копытных в охотничьих угодьях путём разведения в полувольных условиях является актуальным для большинства охотничьих хозяйств. Общая площадь вольеров составляет 602,2 га. В вольерах Центрального Полесья копытные представлены *Cervus nippon*, *Cervus elaphus*, *Sus scrofa*, *Capreolus capreolus*, *Dama dama*, *Ovis ammon*. До 2015 года в вольерах региона содержали исключительно *Cervus nippon* и *Sus scrofa*. В начале XXI в. насчитывалось 46 особей *Cervus nippon* и 75 особей *Sus scrofa*. Впоследствии в ООО «ОК «Хантер» завезено *Cervus elaphus*, а на следующий год – *Ovis ammon* и *Dama dama*. Наиболее устойчивой и прогнозируемой в хозяйствах региона остаётся популяция *Cervus nippon*. На протяжении последних лет численность вида колебалась в пределах 40–56 особей. Наиболее непредсказуемой сегодня является популяция *Sus scrofa*. Колебание численности по годам существенное – от 15 особей (2005–2007 годы) до 75 особей (2009 год). Владельцы угодий постепенно отказываются содержать проблемный вид и всё чаще отдают предпочтение *Cervus elaphus*, численность которого в вольерах за последние годы возросла до 71 особей. Очень перспективными для полувольного содержания являются *Ovis ammon*, *Capreolus capreolus* и *Dama dama*. **Ключевые слова:** охотничье хозяйство, полувольное содержание, *Sus scrofa*, *Cervus elaphus*, *Cervus elaphus*, *Dama dama*.

Species composition and number dynamics of artiodactyla ungulates in enclosures in the territory of Central Polissya. Kratiuk O. Increasing the number and enrichment of the species composition of ungulates in hunting grounds by their breeding in semi-free conditions is relevant for the vast majority of hunting farms. The total area of the enclosures is 602.2 ha. The ungulates are represented by *Cervus nippon*, *Cervus elaphus*, *Sus scrofa*, *Capreolus capreolus*, *Dama dama*, and *Ovis ammon* in the enclosures of Central Polissya. Only *Cervus nippon* and *Sus scrofa* were kept in the enclosures of the region until 2015. At the beginning of the 21st century there were 46 individuals of *Cervus nippon* and 75 individuals of *Sus scrofa*. Later *Cervus elaphus*, and the following year *Ovis ammon* and *Dama dama* were brought to the HC Hunter Ltd. The population of *Cervus nippon* remains the most stable and predicted in the farms of the region. In recent years the number of species has ranged from 40 to 56 individuals. *Sus scrofa* population is supposed to be the most unpredictable nowadays. The variation of the number according to the years is very significant: from 15 individuals (2005–2007) to 75 individuals (2009). The users are gradually refusing to maintain a problem species and increasingly prefer *Cervus elaphus*, whose number in enclosures has increased to 71 individuals in recent years. *Ovis ammon*, *Capreolus capreolus* and *Dama dama* are considered to be quite promising for semi-free maintenance. **Key words:** hunting farm, semi-free maintenance, *Sus scrofa*, *Cervus elaphus*, *Cervus nippon*, *Dama dama*.

Постановка проблеми. На тлі інтенсивного розвитку мисливського господарства Європи, особливо в таких країнах, як Франція, Німеччина, Великобританія та Італія [1], все більше ускладнюються процеси взаємодії диких тварин, навколишнього середовища та діяльності людини. Ріст чисель-

ності та щільності тварин в умовах фрагментації природних стацій існування неодмінно веде до негативного впливу на сільське та лісове господарство [2]. За таких обставин однією з умов підвищення ефективності ведення мисливського господарства стало утримання тварин у напіввільних умовах, де

площа вольєрів коливається від декількох гектарів до декількох тисяч [3].

Актуальність дослідження. Ратичні в урбанізованих ландшафтах перебувають під різними джерелами антропогенного тиску, зокрема полювання як частини скоординованого управління тваринним світом і браконьєрства. Це спонукає використовувати все нові й нові підходи до управління популяціями ратичних тварин як відновлюваного ресурсу, які базуються на основі досягнень сучасної екологічної науки, проте на теренах пострадянських країн вони залишаються незмінними протягом останніх 50 років [2].

Розведення тварин на обмеженій території дає можливість більш досконало контролювати популяцію, що веде до значного зростання чисельності та якості поголів'я. Особливо це актуально для невеликих мисливських господарств, яких більшість, де через обмеженість площі та придатних до проживання стацій дуже важко сформувати здорову, повноцінну популяцію, а тому збільшення чисельності та урізноманітнення їх видового складу шляхом розведення у напіввільних умовах є досить актуальним.

Зв'язок авторського доробку із важливими науковими та практичними завданнями. «Настанова з упорядкування мисливських угідь» (2002) – один з основних документів, який регламентує ведення мисливського господарства (упорядкування, бонітування мисливських угідь, визначення оптимальної чисельності та щільності мисливських тварин, обсяги біотехнічних заходів тощо) на сучасному етапі потребує суттєвих уточнень стосовно напіввільного та вольєрного утримання тварин, оскільки не розмежує ці поняття. Наприклад, на 1 свиню дику (*Sus scrofa* Linnaeus, 1758), лань (*Dama dama* Linnaeus, 1758) чи козулю європейську (*Capreolus capreolus* Linnaeus, 1758) відводиться лише 30 м², а для оленя плямистого (*Cervus nippon* Temminck, 1838) чи оленя благородного (*Cervus elaphus* Linnaeus, 1758) – 50 м² площі вольєра (наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 30 вересня 2010 р № 429 «Порядок утримання та розведення диких тварин, які перебувають у стані неволі або в напіввільних умовах»). Власники, користуючись такими розрахунками, зазвичай перевантажують вольєри тваринами, які внаслідок своїх процесів життєдіяльності (особливо харчування та переміщення), завдають значної шкоди всім компонентам лісових біогеоценозів, зокрема фауністичній складовій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Прообразом вольєрного мисливського господарства можна вважати мисливські парки великих магнатів XIX – початку XX століть. Першим на території Центрального Полісся створив вольєр граф Йозеф Потоцький. Він у 1900 році організував вольєрне господарство «Пилявин». Нині це територія Пилиповецького та Пищівського

лісництв Державного підприємства «Новоград-Волинське досвідне лісомисливське господарство» Житомирського обласного управління лісового і мисливського господарства. Площа вольєра, за даними, становила 5 000 га, а за іншими – 3 600 га [4]. Це досить великий вольєр навіть за сучасними мірками. Зазвичай великими вважають вольєри площею більше 1 000 га.

Граф Потоцький до свого господарства завіз тварин із багатьох країн Європи та Росії. Перші тварини, яких тут випустили, були лосі з Литви з господарства князя Антонія Радзивілла. Це був у Галичині перший випадок розведення лосів (*Alces alces*) у вольєрі [4]. Водночас тут була невелика група зубрів (*Bison bonasus*) чисельністю до 22 особин, яка за період Першої світової війни до 1919 року була повністю знищена браконьєрами [5] разом з іншими тваринами.

Вражає різноманіття тварин, яких за короткий термін часу зібрав тут граф Потоцький. Олег Проців зазначає: «На 1 липня 1910 року у вольєрі були олень американський (*Cervus canadensis*) – 74 особини, сибірський (*maral asiaticus*) – 42, камчатський (*Cervus Dybowski*) – 14, перський (*C. caucasiensis vel persicus*) – 17, 8 зубрів. У 1912 році у вольєрі «Пилявин» було 2 бобри, 8 зубрів, 1 бізон, 58 лосів, 98 оленів (вапіті), 46 оленів-маралів, 2 кашмірські олені, 4 тяншанські олені, 18 кавказьких оленів, 16 оленів Дубовського, 3 антилопи, 2 перські газелі, 48 сибірських козуль, 24 зайці-біляки, 3 ведмеді, 2 чорні лебеді» [4; 6]. Зараз важко за цими даними достеменно встановити повний видовий склад тварин у вольєрі, оскільки частина назв указує не на видову приналежність тварини, а місце відлову, частина назв застаріла і не відповідає сучасним систематичним уявленням. Цікаво, що серед переліку тварин відсутній *Sus scrofa*.

На території України об'єктами вольєрного розведення серед ратичних є *Sus scrofa*, *Capreolus capreolus*, *Cervus elaphus*, *Cervus nippon*, *Dama dama*, муфлон європейський (*Ovis ammon* Linnaeus, 1758), зубр (*Bison bonasus* Linnaeus, 1758) [5, 7, 8], проте найбільш перспективними видами вважають *Sus scrofa*, *Cervus elaphus* та *Cervus nippon*, а також *Dama dama* [9].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Ще раніше ми звертали увагу на стан вольєрного мисливського господарства на території Житомирської області [10; 11]. За офіційною статистикою, станом на 1 березня 2018 року на території Житомирської області вольєри функціонують в 11 мисливських господарствах різних форм власності. У межах поліської зони функціонує 8 вольєрів, а в лісостеповій частині області – 3 вольєри. Проте розвиток вольєрного господарства у межах поліської та лісостепової зони має відмінності, що спонукає до аналізу кожної з цих територій окремо.

Новизна. Уперше для Центрального Полісся проведено аналіз динаміки чисельності та видового складу основного поголів'я ратичних тварин, яких утримують у напіввільних умовах.

Методологічне або загальнонаукове значення. Сучасні реалії розвитку мисливського господарства на Україні викликають небезпідставне занепокоєння. Передача в оренду лісів державного фонду приватним структурам для ведення мисливського господарства ставить під загрозу стан лісових насаджень, адже приватні мисливські господарства насамперед дбають про мисливські ресурси, відводячи лісовим насадженням (їх стану та збереженню) другорядну роль. Особливо гостро це питання стоїть там, де планують напіввільне (вольєрне) утримання. Ці процеси є досить інтенсивними та довготривалими. Як наслідок, відбувається поступове погіршення санітарного стану, втрачається екосистемна цілісність із подальшою деградацією лісових насаджень. У майбутньому важливими стануть рекомендації стосовно відповідності площі вольєрів, видового і чисельного складу тварин у них та з лісівничо-таксаційними показниками лісових насаджень.

Виклад основного матеріалу. Мета роботи – з'ясувати динаміку чисельності та сучасний видовий склад основного поголів'я ратичних тварин у вольєрах у межах Центрального Полісся. Для досягнення поставленої мети передбачалося виявлення та проведення аналізу наявних об'єктів напіввільного утримання ратичних тварин на території Центрального Полісся.

Аналіз стану вольєрного мисливського господарства Центрального Полісся здійснено на основі матеріалів Державної служби статистики України, Державного агентства лісових ресурсів України, а також проектів організації та розвитку мисливського господарства користувачів мисливських угідь Житомирської, Рівненської та Хмельницької областей.

На початку ХХІ ст. у межах Центрального Полісся було 4 вольєри в таких господарствах: ДП «Баранівське ЛМГ»,

ДП «Радомишське ЛМГ», СФГ «Земля Полісся» та МГ «В'юнки». У них утримували 46 особин *Cervus nippon* та 75 особин *Sus scrofa* [11]. З часом кількість вольєрів поступово починає зростати.

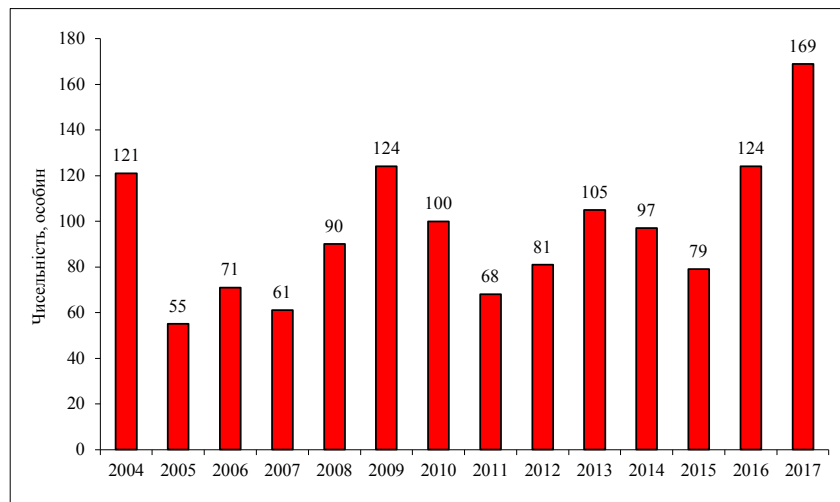

Рис. 1. Динаміка чисельності основного поголів'я ратичних тварин у вольєрах на території Центрального Полісся

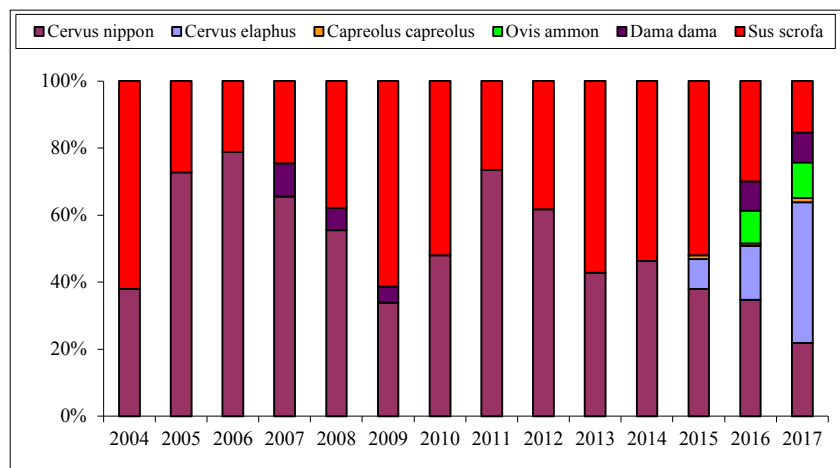

Рис. 2. Співвідношення ратичних тварин у вольєрах на території Центрального Полісся

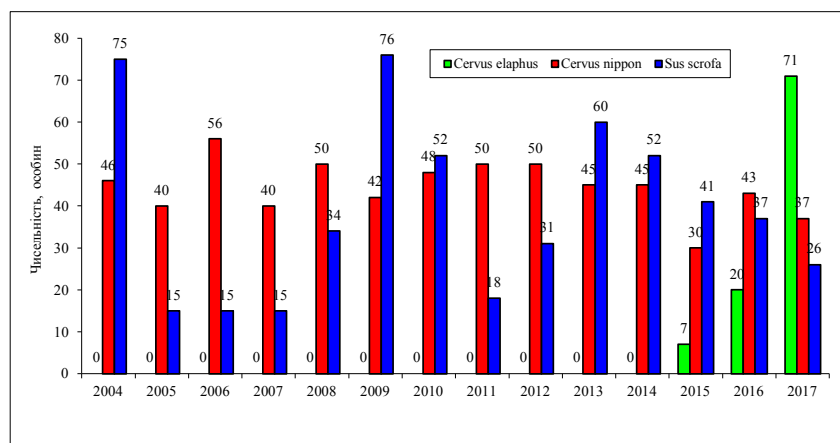

Рис. 3. Динаміка чисельності *Cervus elaphus*, *Cervus nippon* та *Sus scrofa* у вольєрах на території Центрального Полісся

Якщо у 2007 році їх було 6, то станом на 1 січня 2019 року на території Центрального Полісся функціонує вже 16 вольєрів у мисливських господарствах різних форм власності. Останнім у 2018 році було створено вольєр у ТОВ «Престиж-О» площею 4,0 га для розведення *Cervus nippon*. За призначенням це переважно вольєри для тимчасового утримання та розведення мисливських тварин.

Загальна площа вольєрів становить 602,2 га. Найбільшим можна вважати вольєр СФГ «Земля Полісся» площею 228,0 га. Серед державних підприємств найбільші вольєри розташовані в ДП «Білокоровицьке ЛГ» (70,5 га) та ДП «Баранівське ЛМГ» (56,2 га).

За останні роки чисельність тварин у вольєрах поступово зростає (рис. 1.), хоча цей процес відбувається хвилеподібно. Після стрімкого зростання кількості тварин неодмінно відбувається падіння чисельності. У 2018 році основне поголів'я ратичних становило 169 особин. Порівняно із 2005 роком, найнижчим за чисельністю, кількість тварин зросла майже у 3 рази.

Видовий склад ратичних тварин, яких утримують у напіввільних умовах на території Центрального Полісся досить широкий - *Cervus nippon*, *Cervus elaphus*, *Sus scrofa*, *Capreolus capreolus*, *Dama dama*, *Ovis ammon*. До 2015 року у вольєрах регіону за офіційною статистикою представлені були виключно *Cervus nippon* та *Sus scrofa* (рис.2.).

В окремих господарствах намагалися утримувати також *Cervus elaphus*, *Capreolus capreolus*, *Dama dama*, *Ovis ammon*. Невдалою виявилася спроба утримувати *Dama dama* у ДП «Малинське ЛГ». Тут у вольєрі площею 28,0 га протягом 2007–2009 років утримували 6 особин.

На жаль, не всі вольєри потрапляють в офіційну статистику. Зазвичай такі користувачі створюють невеликі за площею вольєри для тимчасової перетримки тварин без подальшої селекційної роботи. Така ситуація зумовлена, на нашу думку, декількома причинами, а саме: небажанням афішувати свою діяльність, тимчасовим характером утримання тварин, зокрема хворих, а подекуди звичайним недбалством щодо звітності.

З 2015 року починається поступове збагачення видового складу ратичних у вольєрах. Це стало можливим завдяки діяльності ТОВ «МК «Хантер», у яке було завезено *Cervus elaphus*, а згодом *Ovis ammon* та *Dama dama*. Площа вольєра тут становить 40,0 га. Власники цього господарства час від часу проводять випуски *Cervus elaphus* в угіддя. Зокрема, навесні 2018 року з вольєра випустили 26 особин *Cervus elaphus*, які успішно прижилися в угіддях. За свідченням егерської служби, сьогодні відомо, що завдяки цьому в угіддях народилося 11 оленят.

Співвідношення видів у вольєрах нині вирівнюється. Якщо у 2006 році більше половини всього поголів'я (78,9 %) становив *Cervus nippon*,

то у 2013 році його частка становила 42,9 %, а на початку 2018 року – уже 21,9 %. Цього ж року частка інших тварин мала такі показники: *Cervus elaphus* – 42,0 %, *Sus scrofa* – 15,4 %, *Ovis ammon* – 10,7% та *Dama dama* – 8,9 %.

Найбільш стійкою і прогнозованою у господарствах Центрального Полісся залишається популяція *Cervus nippon* (рис. 3.). Протягом останніх років чисельність виду змінюється в діапазоні 40–56 особин основного поголів'я. Усе це завдяки найстаршому у регіоні з нині діючих вольєрів на території Явненського лісництва ДП «Баранівське ЛМГ». Він створений згідно з рішенням технічної ради Баранівського лісгоспазу від 16 березня 1985 року на площі 56,2 га для розведення *Cervus nippon* з подальшим відловом і розселенням у мисливські угіддя України.

Найбільш непередбачуваною нині залишається популяція *Sus scrofa*. Це зумовлено непоодинокими випадками захворювання на африканську чуму свиней. Коливання чисельності за роками дуже суттєві: від 15 особин (2005–2007 рр.) до 75 (2009 р.). Це пов'язано до певної міри з адміністративними заходами щодо елімінації виду. Користувачі поступово відмовляються утримувати проблемний вид і все частіше віддають перевагу *Cervus elaphus*. Чисельність останнього у вольєрах за останні роки зросла до 71 особини. Власники час від часу проводять випуски *Cervus elaphus* в угіддя, чим і зумовлене зменшення кількості тварин у вольєрах у певні роки.

Досить перспективними для напіввільного утримання є *Ovis ammon*, *Capreolus capreolus* та *Dama dama*. В останні роки їх чисельність у господарствах області поступово зростає, як зростає і кількість самих господарств, де їх утримують.

Головні висновки. Актуальність створення вольєрів щороку зростає. Сьогодні йде переосмислення місця і ролі вольєрів у сучасному мисливському господарстві. Проведений аналіз засвідчує безсистемний підхід до ведення вольєрного господарства на більшості підприємств, незважаючи на інтенсивне проведення біотехнічних заходів. Власники вольєрів подекуди чітко не усвідомлюють можливі напрями розвитку. Незважаючи на це, мисливські господарства Центрального Полісся мають значний потенціал у розвитку вольєрного господарства, про що свідчить збільшення кількості вольєрів, їх площі, чисельності тварин, урізноманітнення видового складу.

Перспективи використання результатів дослідження. Знання видового складу ратичних тварин у вольєрах дасть можливість розробити рекомендації щодо невиснажливого ведення вольєрного господарства в лісах. Нині залишається відкритим питання впливу вольєрного утримання ратичних тварин на лісові насадження, особливо у невеликих за площею вольєрах, де у напіввільних умовах утримують *Sus scrofa*.

Література

1. Хоєцький П.Б., Похалюк О.М. Мисливське господарство країн Європи. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2014. Т. 24. № 8. С. 42–52.
2. Apollonio M., Belkin V. V, Borkowski J. et al. Challenges and science-based implications for modern management and conservation of European ungulate populations. *Mammal Research*. 2017. Vol. 62. P. 209–217.
3. Хоєцький П.Б., Новак А.А., Похалюк О.М. Світовий досвід ведення вольєрного мисливського господарства. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2015. Т. 25. № 3. С. 32–37.
4. Проців О.Р. Вольєрне господарство графа Потоцького. *Лісовий вісник*. 2018. № 5–6. С. 38–39.
5. Смаголь В.Н., Гавриць Г.Г. Зубр, *Bison bonasus* (Mammalia Artiodactyla), в Україні: динаміка численності, розповсюдження, стації и лімітуючі фактори: монографія. Київ: «Велес», 2013. 128 с.
6. Проців О.Р. Історичний досвід організації розведення дичини на прикладі вольєра «Пилявин» графа Й. Потоцькогою. *Передумови та перспективи раціонального використання природно-ресурсного потенціалу: матер. І Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 28 травня 2018 р.)*. Полтава, 2018. С. 135–138.
7. Євтушевський М.Н. Плямистий олень (*Servus nippon hertulorum Swinhoe, 1864*) в Україні та за її межами: монографія. Київ: Видавничий дім «ЕКО-інформ», 2009. 192 с.
8. Євтушевський М.Н. Мисливські тварини України на волі та в вольєрах: монографія. Черкаси: «Вертикаль», 2012. 376 с.
9. Камінецький В.К., Бабіч О.Г., Смаголь В.М. Екологічні та господарські аспекти напіввільного розведення диких копитних (на прикладі спеціалізованих підприємств Державного управління справами Президента України): монографія. Миронівка: ЗАТ «Миронівська друкарня», 2011. 154 с.
10. Кратюк О.Л. Видовий склад та динаміка чисельності ратичних *Artiodactyla* у вольєрах на території Житомирської області. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2018. Т. 28. № 3. С. 34–37.
11. Кратюк О.Л., Гузій А.І., Власюк В.П., Бездітко Л.В. Характеристика вольєрів для ратичних *Artiodactyla* на території Житомирської області. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2018. Т. 28. № 2. С. 50–53.